

Za hranicemi práva: Institucionalizovaná etika liberálního řádu

JAMES M. BUCHANAN*

I. Úvod

Vždycky jsem se považoval za někoho, kdo pracuje v rámci programu vytyčeného Adamem Smithem s cílem porozumět a vysvětlit fungování tržního řádu v uspořádání náležitě vymezeném „zákony a institucemi“. Druhý uvedený pojem byl často užíván k označení právního rámce či uspořádání definujícího a vynucujícího dodržování vlastnických práv a dobrovolných smluv. Explicitně i implicitně jsem byl kritický vůči těm, kdo předpovídali vznik a fungování trhů nezávislých na charakteristikách popsaných Smithem. Největší důraz jsem ale kladl na nevyhnutelné aspekty právního uspořádání jako takového, na široce pojímanou „ústavu“ a zvláště na omezování politicky motivovaných zásahů do lidských „přirozených svobod“, což je opět důvěrně známý Smithův pojem.

Mnohé z nadměry optimistických předpovědí ohledně transformace socialisticko-kolektivistických režimů na životaschopné liberální společnosti střední a východní Evropy byly učiněny bez ohledu na Smithův požadavek existence „zákonů a institucí“, které jsou nezbytným předpokladem pro vznik dobře fungujících trhů. Nyní při pohledu nazpět víme, že zahraniční komentátoři, jako je Henry Manne, který v letech 1989 a 1990 zdůrazňoval prioritní nutnost zavedení vlády práva, byli mnohem blíže cíli než ti, kdo kladli důraz na uvolnění kolektivistických regulací. Bezpochyby bylo a je nutné rozložit složitý byrokratický aparát státního řízení. Nicméně tento aparát měl být nahrazen skutečně účinnou „privatizací“ s jasně definovanými a vynutitelnými vlastnickými právy, která je izolovaná od politických zásahů, a to i ze strany údajně „demokratických“ činitelů.

Tato skutečnost je nyní všeobecně uznávána, a i když je často žádoucí ji porůznu opakovat, nemám v úmyslu se jí v této přednášce podrobněji zabývat. Místo toho bych rád pohovořil o často opomíjeném prvku Smithových požadavků; chci mluvit o „institucích“, které jsou za hranicemi právního řádu, za hranicí působnosti širěji definovaného zákona, jsou všemi rozpoznatelné a jsou taktéž nutným předpokladem efektivního fungování tržního řádu. Přesněji řečeno, chci mluvit o významu a důležitosti etických norem charakterizujících mezilidské interakce; těch norem, jež bývají interpretovány jako instituce ve své podstatě proměnlivé, a tudíž, v jistém smyslu, přístupné řízené změně.¹

II. Vymezení institucí

Adam Smith odkazoval na „zákony“ a na „instituce“ odděleně, ale širší pojetí institucí by samozřejmě zahrnovalo i zákony všech forem. Pro ekonomy by se pracovní vymezení institucí mohlo vztahovat k souboru omezení, která brání uspokojování primitivních preferencí jednotlivce, bez ohledu na to, jaká mohou tato omezení být. Například toužím-li po vašich hracích kuličkách, nebudu vám je brát buď proto, že jsem omezen institucí soukromého vlastnictví, jež chrání vaše kuličky

* James M. Buchanan: riaditeľ James Buchanan Center of Political Economy a nositeľ Nobelovej ceny za ekonómiu za rok 1986.

¹ Podrobné zpracování některých z těchto argumentů viz Buchanan (1994a).

v rámci zákonů dané země, nebo proto, že jsem omezen vnitřní etickou normou, která mi v podobném chování brání. Do té míry, v jaké je tato norma obecně sdílena, ji lze taktéž kvalifikovat jako instituci v jakémkoli významu tohoto slova.

Formální zákony, zapsané v ústavách nebo zákonech, neformální zákony, které zůstávají nepsané, ale které jsou vymezené precedenty soudních rozhodnutí, tradice, konvence, vzorce chování, zvyklosti, mravy, a dokonce i jazyk – to všechno jsou instituce, které mohou držet lidské chování v určitých mezích. V této přednášce chci omezit úvahy na tu podskupinu institucí, jež jsou „za hranicemi práva“ v jakémkoli formalizovaném smyslu; proto jsem pro ni zvolil tento název.

Prvním krokem, který musíme učinit, je poznání, že mnoho neformálních pravidel, v jejichž rámci žijeme a jejichž prostřednictvím působíme na ostatní, vzniklo v procesu kulturní evoluce; takováto pravidla nebyla nikým záměrně vytvořena. Tyto instituce jsou výsledkem lidského jednání, ale nikoli záměru, abych použil Hayekovu slavnou formulaci převzatou z myšlenek skotského osvícenství. Tento Hayekův vhléd získal formální strukturu díky novodobému vývoji evoluční teorie her. Mé osobní stanovisko po dlouhou dobu bylo, že Hayek přehnaně zdůrazňoval evoluční původ institucionálních omezení, která charakterizují mezilidské vztahy. Myslel jsem si to zejména proto, že tento důraz vytváří určitý pocit podřízenosti silám stojícím mimo lidskou kontrolu (Hayek, 1988). Můžeme zcela připustit, že mnohá omezení, která pomáhají popsat naše chování, jsou výsledkem procesu evoluce, aniž bychom současně popřeli, že některé z institucí týkající se řádů byly „uspořádány“ nebo explicitně zvoleny, a dále že některá z pozorovaných omezení jsou předmětem záměrné a konstruktivní změny.

Zkoumáme-li etické normy, můžeme vysledovat dvě tak říkajíc paralelní stopy, jež jsou považovány za instituce omezující lidské chování, jež stojí nad a za hranicemi odrážejícími se ve formálním právu. Především zde existuje pozitivní analytická snaha porozumět, jak pozorovaná etická pravidla či zásady vznikají. A toto úsilí zahrnuje, což je důležité, i zkoumání evolučních procesů, které mohou stále působit zcela nezávisle na jakémkoli teleologickém kontextu. Tato snaha taktéž obsahuje hodnocení dokladů různého záměrného zavádění či vštěpování etických norem do psychologie chování.

Druhý prvek rozpravy a bádání se pohybuje za hranicemi pozitivní analýzy a představuje srovnávací hodnocení alternativních etických principů v rámci jasně vybraného účelu podporování a udržování životaschopného sociálního řádu.

III. Etické minimum vzájemné závislosti

Ke značnému zmatku dochází, když se objeví tvrzení, podle nichž je všeobecné dodržování etických norem nutnou podmínkou úspěšného fungování tržního řádu. Za účelem argumentace, že lidé se ve svých vztazích musí vzájemně „chovat eticky“, se často předpokládá, že jednotlivci i zástupci firem musejí přímo zohledňovat zájmy těch, kdo jsou na druhé straně tržní směny. V běžné terminologii je etické chování často spojováno s altruismem, se vzájemnou propojeností užitku. Obchodník se tedy musí upřímně „starat“ o blahobyt osoby, se kterou obchoduje.

Je ovšem zřejmé, že tento prvek chování není nezbytnou vlastností tržních vztahů. Ve skutečnosti je jednou z největších výhod tržní směny odstranění nutnosti, aby se její účastníci zapojovali do osobních vztahů, založených na vzájemném poznání a sblížení účastníků. Odosobněnost trhu umožňuje zvýšení ekonomické hodnoty pro všechny zúčastněné.

Neosobní přístup by však neměl být ztotožňován s neetickým přístupem. Absence altruismu vůči osobě, se kterou obchodujeme, rozhodně není totéž, jako kdybychom ji považovali za morálně

méněcennou nebo, zjednodušeně řečeno, ji vnímali jen jako součást přirozeného světa, a nikoli jako člověka. Často používám fiktivní příklad Robinsona Crusoe na jeho ostrově po příchodu Pátka. Když Crusoe uviděl na ostrově druhou lidskou bytost, mohl Pátka vcelku jednoduše považovat za součást přirozeného světa a nakládat s ním stejně, jako by nakládal se zvířetem. Nebo si Crusoe mohl uvědomit, že Pátek náleží ke stejnému druhu jako on, a je tudíž schopen vzájemné interakce, schopen směny v tom nejširším slova smyslu.

Druhý z těchto možných přístupů zahrnuje etiku v podobě dodržování normy, jež brání jistým způsobům chování. Tuto normu nejlépe vystihuje pojem *reciprocita*. Druhé lidi, se kterými jednáme, obchodujeme či směňujeme, bez ohledu na to, zda jsou tyto vztahy „ekonomické“ v úzkém smyslu slova, respektujeme a předpokládáme, že tento respekt bude vzájemně prohlubován. Není zde zahrnut žádný altruismus nebo vzájemná závislost užitku; nemusí zde být ani zájem zúčastněných o blahobyt druhé strany směny.

„Nečestné“ jednání je vyloučené, pokud lpíme na etice reciprocity. Poctivý obchodník nepodvádí ty, se kterými obchoduje; neprezentuje klamavě zboží nabízené ke směně, neporušuje jednou uzavřené smlouvy, podmínky nákupu či prodeje nevynucuje nátlakem. Tyto důvěrně známé vlastnosti popisující chování se staly minimem etiky při účasti na trhu. Tyto vlastnosti chování mohou být jistě také vyžadovány formálními zákony, v rámci kterých tržní směna probíhá. Ve skutečnosti by se dalo tvrdit, že zákon, tak jak vznikl, a patrně zejména v systému zvykového práva, převážně slouží kodifikaci existujících vzorců etického chování. Volně podáno, můžeme říci, že zákony samy o sobě vznikají spíše z etiky reciprocity než tím, že nějaká falešná předstíraná etika reciprocity vzejde z existujícího práva.

IV. Etikou omezené tržní volby²

Ekonomové se příliš nezabývali svým neúspěchem jednoznačně připustit dopady etických omezení na volby, které na trhu uskutečňují jednotliví kupující a prodávající. Základní ekonomická analýza začíná individuálním spotřebitelem, jenž stojí před určitou volbou a snaží se maximalizovat užitek v podmínkách vzácnosti, která je znázorněna rozpočtovým omezením vyznačujícím dosažitelný soubor volby. Řekněme, že tento soubor volby je pro spotřebitele dán exogenně, aniž by tento spotřebitel věděl, že odvození takového souboru závisí rozhodujícím způsobem na předpokladech chování v rámci tržních pravidel. V základních ekonomických učebnicích individuální spotřebitel volí mezi různým zbožím, které je dostupné prostřednictvím aktu nákupu a prodeje na trhu za navrženou cenu. Volby, které mohou být realizovány mimotržními způsoby, řekněme prostřednictvím krádeže, nejsou zohledňovány. Za nejvhodnější prostředek k obstarání příslušného zboží, jež je dostupné spotřebiteli prostřednictvím nákupu na trhu, jsou implicitně považovány ceny.

Zdá se být obtížné empiricky podpořit předpoklad, že lidé uskutečňují tržní volby bez vlivu etických omezení. Není pochyb o tom, že věrohodnější vysvětlující model by spotřebitelům umožnil „volbu, co si vybrat“ v tom smyslu, že své jednání volí v rámci omezení daných etikou reciprocity. Rozhodují-li se směnit jablka, která vlastním, za pomeranče, které vlastníte vy, činím tak proto, že uznávám, že tyto pomeranče jsou skutečně v jistém smysluplném významu „vaše“, a zároveň zjišťuji, že vy uznáváte mé vlastnictví jablek. Tento obchod uskutečním, přestože si plně uvědomuji, že bych v noci mohl vaše pomeranče ukrást, aniž bych se musel vzdát vlastnictví jediného jablka, a s poměrně malým strachem ze zákonného trestu.

² Argument obsažený v této pasáži je podrobněji rozpracován v mé práci „Choosing What to Choose“ (Buchanan, 1994b); viz také Buchanan (1994a).

Tato relativně jednoduchá změna ve způsobu našeho uvažování o tržním chování má významný dopad na jakékoli hodnocení potenciální efektivity tržních struktur v různých společenských prostředích. Porovnejte tato dvě extrémní uspořádání: jedno, ve kterém se všichni účastníci na všech trzích chovají striktně dle tržních pravidel, bez ohledu na to, zda existují formální zákony; a druhé, ve kterém všichni účastníci na všech trzích plně využívají výhod daných příležitostmi. V prvním případě obchodníci mohou provádět svůj tržní výběr na základě důvěry, protože si mohou být jisti, že nedojde k žádnému klamu, podvodu či nedodržení smlouvy. Ve druhém uspořádání by výběr musel být uskutečněn v rámci určitého tolerančního rozpětí pro každou takovou odchylku od pravidel reciprocity. Není těžké předvídat, že v prvním z obou uspořádání by vznikla poměrně vyšší hodnota produktu než ve druhém, i za předpokladu přibližné rovnosti ve vybavenosti zdroji.

Jeden důvod relativně vyšší produktivity ekonomiky, jejíž účastníci respektují etické zábrany namísto oportunistického chování, spočívá v mlčky předpokládané efektivitě neosobního jednání. V ekonomice, kde podvody nejsou na denním pořádku, mohou lidé bez obav vstupovat do směnných vztahů bez osobní znalosti druhé strany, jejíž poznání by bylo nezbytné pro zajištění důvěryhodnosti v ekonomice, v níž podvody převládají. Výhody ze specializace tak mohou být využity ve větším rozsahu díky rozšíření oblasti perspektivních obchodních příležitostí.

To, co zde naznačuji, je skutečnost, že jakmile jednou lidé uznají důležitost vlivu etických omezení na tržní volby, zvětší se i ty možné rozdíly v konečné produktivitě mezi politickými a ekonomickými strukturami, které jsou jinak malé, a tyto rozdíly pravděpodobně budou mnohem obtížněji předvídatelné pomocí empirického sledování obvyklých ekonomických veličin, i pomocí těch složitějších, které mohou zahrnovat takové proměnné, jako je například vzdělanostní úroveň pracovní síly a formální zákony týkající se vlastnictví a smluvních vztahů. Stručně řečeno, na etice záleží také kvůli způsobu fungování tržních ekonomik.

V. Institucionalizace

V titulu své přednášky používám pojem „institucionalizovaná etika“ k tomu, abych vyjádřil představu, že chování účastníků tržních procesů, jež je „za hranicemi práva“, musí tvořit součást všeobecných očekávání všech či podstatné části těchto účastníků. Pojem „instituce“ poukazuje na rozpoznanou nebo přijímanou obecnou zásadu, aplikovatelnou na chování mnoha lidí v průběhu času.

V tomto smyslu nemůže být „instituce“ zavedena ani uplatněna žádným způsobem srovnatelným s běžným veřejným statkem, tak jak se uvádí v učebnicích veřejných financí. Instituci vzájemného respektu v tržním chování lze přesto označit za veřejný statek, a to v tom smyslu, že její existence přináší prospěch všem členům dané společnosti. Nicméně na rozdíl od obvyklého veřejného statku, jako je policista nebo hasičská stanice, instituce vzájemného respektu nemůže být jednoduše „vyprodukována“ a poskytnuta ke sdílení všem jejím uživatelům. Vynaložení určitých zdrojů nebude, a nemůže, stačit, ani kdyby byla pocíťována potřeba existence takových služeb.

Uznání svěbytné povahy institucí, o nichž je zde řeč, by nicméně nemělo vést k hayekovskému postoji podřízenosti. Hayek má možná pravdu v tom, že instituce, tak jak byly pozorovány v úspěšných liberálních politických zřízeních, se mohly z velké části vyvinout v průběhu pomalého a nezáměrného procesu kulturní evoluce. Nicméně pečlivá analýza znaků reciprocity jako charakteristického rysu chování na trhu naznačuje, přinejmenším do určité míry, že tento veřejný statek může být, abych tak řekl, „vyprodukovan“.

Specifický rys, který si zasluhuje pozornost, je to, že chování, o němž mluvíme, je nutně individuální. Každý účastník, osobně a samostatně, vytváří pozitivní externalitu pro všechny ostatní osoby, s nimiž je propojen v síti vzájemných vztahů, dá-li tento účastník najevo tržní chování, jež je

v souladu s normami reciprocity. Tento prvek nicméně sám o sobě není zvláštním rysem veřejné povahy, o které mluvíme. Jedinec ve skupině tím, že sám vyrábí nějaký sdílený statek, poskytuje taktéž prospěch všem ostatním členům skupiny. Ve standardním modelu však jednatel také může zajistit určitý prospěch díky vlastnímu užití zboží, které je vyráběno. A je v rámci dosažitelného souboru možností, aby každý účastník mohl vyrobit sdílený statek v takovém množství, jež by plně pokrylo sdílenou poptávku ostatních ve skupině. Taktéž je dost dobře proveditelné, aby se skupina jednající kolektivně shodla na určitém schématu sdílení zdanění, jež by bylo uloženo donucením a jež by vytvářelo efektivní množství sdíleného statku.

Toto známé a tradiční řešení není v žádném případě aplikovatelné na vztahy, o nichž je zde řeč. „Veřejný statek“, který je představován chováním podle norem reciprocity, nemůže být produkován jinak než samostatným a individuálním jednáním samých účastníků. Každý člověk, jenž se v tržních transakcích chová dle norem slušnosti, přináší pozitivní externalitu všem zúčastněným. Nicméně nevzniká žádný čistý prospěch tomu, kdo se takto chová nezávisle.³ Analogie s vězňovým dilematem s *n* osobami je zřejmá. Nikdy není v zájmu osaměle jednajícího jednotlivce spolupracovat; ale je v zájmu všech, aby každý účastník spolupracoval.

Je zřejmé, že etika, která zde musí být institucionalizována, musí být taková, aby vytvářela jiné chování než to, jež je řízeno oportunistickým vlastním zájmem. Musí být zavedeno něco, co se podobá Humovu vysvětlení obecné úcty k vlastnictví. Lidé si musí uvědomit, že pokud všichni budou sledovat svůj oportunistický vlastní zájem, budou se mít hůře, než by se každý z nich měl, kdyby sledoval individuálně stanovený „obecný zájem“. Institucionalizovaná etika reciprocity je tudíž zcela analogická etice soukromého nebo individuálního vlastnictví. Ve skutečnosti mezi nimi není žádný rozdíl.

Zvláště si všimněte, že institucionalizovaná etika, která je zde zapotřebí, nevyžaduje lpění na skupinovém nebo komunitním zájmu jako takovém, který je bez ohledu na to možné připsat jednotlivým účastníkům. Jak jsem již uvedl, není nutný ani altruismus, ani vznik jednotky prikazující loajalitu. To, co je nutné, je pochopení faktu, že všichni lidé mohou mít prospěch z chování, jež je ve shodě s normami poctivého jednání.

Je zřejmé, že institucionalizace takové etiky je produktivní ve smyslu ekonomických hodnot. Jenže stejně tak je zřejmé, že běžná investice neposkytuje zázračný všelék. Investice, která by se měla uskutečnit, zahrnuje „šíření“ etiky reciprocity či poctivosti v jednání nad a za hranicemi práva, jež jsou formálně stanoveny. Důležitá část každého takového šíření je vcelku jednoduše vzdělávací či výchovná. Je možné přivést lidi k pochopení vztahů mezi individuálním jednáním a celkovými důsledky. Dále je lze přivést k tomu, aby zůstávali shovívaví vůči chování těch, kteří to buď nepochopí, nebo kteří odmítnou jednat tak, jak tyto normy poctivosti předepisují.

Ekonomové a ekonomie, jak je obecně vyučována, neuspěli v tom, co mohlo být výzvou. Když, jakmile a pokud do ortodoxního ekonomického myšlení plně vstoupí základní logika teorie her, mohlo by být toto selhání napraveno.⁴ Všeobecné porozumění struktuře vzájemných interakcí v podmínkách oportunistického chování je bezpochyby první krok k institucionalizaci napravující etiky.

VI. Politika reciprocity

Až doposud byla přednáška zaměřena na minimální etické standardy, které musejí být respektovány, aby bylo zajištěno efektivní fungování ekonomiky založené na tržních principech se

³ Více o aplikaci této analýzy dodržování práva viz *The Limits of Liberty*, kapitola 7, (Buchanan, 1975).

⁴ Podrobněji viz Buchanan (2001).

soukromým vlastnictvím a všeobecnou svobodou vstupu do směny a výstupu z ní, služeb a nároků na zdroje. Zde bychom se měli ptát, zda tržní sektor v podmínkách liberálního řádu funguje lépe, jestliže se účastníci při svých transakcích obecně řídí normami reciprocity.

Avšak to, co bylo až dosud zanedbáváno, je nevyhnutelné umístění jakékoli tržní struktury v rámci širšího politického řádu, spolu s možnými zpětnými vazbami anebo vedlejšími efekty politického chování na etiku trhu. „Ekonomika“, jež v sobě zahrnuje individuální chování, nemůže být zkoumána nezávisle; chtět nechtět musíme zkoumat fungování „politické ekonomiky“. Trhy pracují v mezích parametrů, které jsou přinejmenším zčásti stanovené politicky. A stejně jako v případě trhů, plynou i politické výsledky z nezávislých rozhodnutí, která jsou činěna jednotlivými účastníky, bez ohledu na to, jak jsou politické rozhodovací struktury uspořádány.

Etické normy, jež popisují individuální chování během tržních transakcí, jsou jistě ovlivněny chováním těch osob, které v politice plní úřední role. V uspořádání, kde lze ve značné míře pozorovat, že činitelé využívají politickou pravomoc k rozšíření výhod, ať už k soukromému, osobnímu zisku nebo pro skupinový či stranický prospěch, můžeme jen stěží očekávat všeobecné dodržování etiky reciprocity v tržních vztazích. Přinejmenším do určité míry platí, že politické chování odráží chování na trzích a naopak. Není tudíž překvapivé, že politické režimy, jež jsou charakterizovány rozsáhlou korupcí, jsou tak často doprovázeny trhy vyznačujícími se absencí důvěry, na nichž se podvod zdá být na denním pořádku.

Vymezení chování, které je v souladu s normami reciprocity, je nicméně značně složitější v politice než na trzích. Ve své podstatě je problémem selhání jak členů laické veřejnosti, tak akademické sféry ve snaze interpretovat politiku jako směnu, byť v nějakém základním významu. Dokonce i zcela neúplatní političtí činitelé, kteří své konání považují za sledování tajemného „veřejného zájmu“, mohou být jako vykořisťovatelé vnímáni osobami, které podobné hodnocení nesdílejí. Alternativní výklad, který politiku obecně chápe jako arénu konfliktů o rozdělování spíše než spolupráci, vede k tomu, že politicky neúspěšní svádí veškeré výsledky na podvod a klam.

Politika, která je z hlediska chování v souladu s přítomností etiky reciprocity v tržní oblasti, musí být ve své podstatě pojímána jako proces směny, v níž se účastníci vzdávají cenných alternativ, měřeno pomocí svobody a daní, výměnou za sdílené přínosy, zahrnující občanský řád sám o sobě. Chování politických činitelů, oněch osob oprávněných jednat jako zástupci kolektivu, musí být drženo v mezích určených tímto výkladem celého politického systému.

Samozřejmě že zčásti jsou zábrany účinně vytvářeny přítomností a doprovodným vynucením formálních ústavních zákonů. Avšak stejně jako tržní chování, tak jak jsem o něm již mluvil, i politické chování musí být eticky omezeno dodatečnými mimoústavními či nadústavními způsoby. Formální ústavní hranice nebudou o nic více účinné při omezování politických činitelů než formální zákony bránící podvodům na trhu. Etická kultura, která zasahuje „za hranice práva“, musí popisovat jak ekonomickou, tak i politickou stránku životaschopné svobodné společnosti.

VII. Za hranicemi

Přirozená etika příslušníků lidského druhu je stejná jako etika kmene, který je charakterizován vzájemnou morální pospolitostí jednotlivých příslušníků, kteří do něj „náležejí“, a morální anarchií mezi těmito členy a těmi, kdo členy nejsou.⁵ Jak zdůrazňoval Hayek, „velká společnost“, v níž lidé s respektem jednájí i s lidmi za kmenovými hranicemi, se stala možnou jen díky rozšíření těchto norem. Je nicméně nutné povšimnout si, že tento krok nepředstavoval přímočaré rozšíření kmenové etiky na

⁵ Blíže na toto téma viz Buchanan (1981).

všezahrnující členství v politické obci. Zevšeobecnění „lásky“ zůstává snem romantických humanistů a svatého Františka. Místo toho zahrnoval provedený etický posun zacházení s cizinci, tedy těmi za kmenovými hranicemi, podle norem vzájemného respektu. V jistém smyslu odráží tento posun omezenost lidských morálních schopností. Jednat s ostatními lidmi mimo vlastní kmen ve shodě s normami reciprocity – to možné bylo; zevšeobecnit idealizovanou kmenovou etiku lásky – to možné nebylo.

Neuvážená politická reorganizace, jež by pro svoji účinnost vyžadovala zevšeobecnění kmenové etiky, byla předem odsouzena k neúspěchu. Nicméně umístění lidí do takové nepřírozené a vynucené struktury, za jejich morální hranice, je nutně přimělo vrátit se k oportunistickému sledování okamžitého vlastního zájmu. Při pohledu nazpět by nemělo překvapovat, že etické standardy pozorované ve vyspělých kolektivistických režimech působily, jako by odrážely návrat k těm, jež popisovaly primitivní kmenové vztahy. A jak by mohly jednou zrušené omezující normy vzájemného respektu a poctivého jednání být znovu nastoleny, i když byly formální struktury kolektivismu strženy? Není s podivem, že se vývoj zdá být tak křivolaký, a to i poté, co byly obnoveny formální právní instituce soukromého vlastnictví a smluvních vztahů.

Jakmile je etika trhu, klasického liberálního řádu samého, jednou ztracena, může být jen stěží nahrazena záměrně zavedenou institucionální reformou. Avšak rozpoznání tohoto problému nemusí vytvářet pocit beznaděje, pocit, že jsou společnosti bez této institucionalizované etiky uzamknuty do bezvýhodného postavení s nízkou produktivitou. Tak jak jsem již navrhoval, a v rozporu s hayekovskými závěry, minimální etika klasického liberalismu může být „vytvořena“, i když prostřednictvím pomalého procesu, pomocí účinného „šřfení“, které se soustřeďuje na vštěpování základních puritánských hodnot a ctností. Pokud mohla být celá společnost vlákána do masivní institucionální transformace následováním falešného učení Karla Marxe a socialistů, určitě by společnosti mohly být uzdraveny učením klasických liberálů, kteří jen potřebují znovu získat důvěru, již měli dvě uplynulá století. Ano, skutečně potřebujeme „evangelium“ liberalismu, spolu s vidinou společností obývaných svobodnými, odpovědnými a prospívajícími lidmi.

Výroční přednáška Liberálního institutu, 10. 10. 2002, Praha.

Literatura

Buchanan, James M. *The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan* (Chicago: University of Chicago Press, 1975).

_____. *Moral Community, Moral Order, and Moral Anarchy*, The Abbott Memorial Lecture číslo 17 (Colorado Springs: Colorado College, 1981).

_____. *Ethics and Economic Progress* (Norman: University of Oklahoma Press, 1994b).

_____. “Choosing What to Choose,” *Journal of Institutional and Theoretical Economics* 150 (číslo 4, březen 1994a): 123-44.

_____. “Game Theory, Mathematics, and Economics,” *Journal of Economic Methodology* 8 (číslo 1, březen 2001): 27-32.

Hayek, F. A. *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism* (Chicago: University of Chicago Press, 1988).